

УДК 82. 091

М.С. Кебало доц., к. філол. н.

Українсько-американські літературні взаємини кінця XIX – початку XX століття в сучасних літературно-критичних студіях (натуралістичний дискурс)

У статті розглядаються українсько-американські літературні зв'язки кінця XIX – поч. XX ст., а саме: натуралістичний дискурс українських та американських митців. Особлива увага приділена дослідженням безпосередньо пов'язаних із творчістю Івана Франка та Стівена Крейна, Теодора Драйзера. Аналізуються концепції дослідників, які розкривають типологічні збіги в митців-натуралістів.

Ключові слова: детермінізм, натуралізм, компаративний аналіз, літературний напрям, поетика.

The article deals with the Ukrainian-American literary connections of the late nineteenth and early twentieth centuries, namely the naturalistic discourse of Ukrainian and American artists. Particular attention is paid to the researches related to the work of Ivan Franko, Stephen Kerin and Theodore Draizer. The concepts of the researchers that reveals typological coincidences of naturalists are analyzed.

Key words: determinism, naturalism, comparative analysis, literary direction and poetics.

Постановка наукової проблеми. Українсько-американські літературні контакти та взаємовпливи кінця XIX – початку XX століття не перебували в силовому полі науки про літературу. Дослідники пильну увагу приділяли питанням поетики натуралізму в європейських літературах, з'ясували сюжетно-композиційну організацію текстів, їх проблематику, типаж героїв, загалом натуралістичного дискурсу, що уможливило багатогранно досягнути художню самобутність митців-натуралістів у літературах Франції, Німеччини, Польщі, України, Англії, Росії та інших країн, їх внесок у світове письменство. **Аналіз досліджень цієї проблеми.** Особливості європейського натуралізму досліджували такі літературознавці, як Іван Денисюк[10],

Роман Голод[6, 7], Наталя Косило[11, 12, 13], Микола Ткачук[19], Тамара Гундорова[8], Тамара Денисова[9], Володимир Матвіїшин[17], Дмитро Наливайко[18] та інші. Проте склалася ситуація в науці про літературу, що дискурс американських митців-натуралістів та українських письменників не був досліджений у компаративному аспекті, що й зумовлює сучасну актуальність студій літературознавців.

Виклад основного матеріалу. Отож типологічні зіставлення особливостей натуралізму в українській та американській художній прозі викликають науковий інтерес, адже такі твори не були об'єктом досліджень у річищі натуралістичної поетики та феномену американського натуралізму. У цьому річищі заслуговують уваги романи Ф.Норріса, які досліджувала Наталія Венгринович[1]. Позитивно, що вона зупиняється на таких знакових постатях, як Іван Франко в українській літературі та Стівен Крейн, Теодор Драйзер – в американській. Ці митці по-своєму репрезентують натуралістичну творчість, написані в однаковий період, а відтак у творчості цих письменників спостерігається світоглядно-типологічні збіги, що зумовлені своїм часом і філософськими, науковими теоріями позитивізму, загалом художніми захопленнями у річищі натуралістичного дискурсу.

Актуальними залишаються компаративні студій українського та американського натуралізму, а загалом натуралізму як типу художнього мислення і феноменального явища в мистецтві слова доби. Адже комплексний компаративний аналіз концепцій, пов'язаний з теорією дискурсу, феноменом натуралізму, висвітленням особливостей творчої еволюції митців слова та своєрідності розвитку національних літературних процесів дозволяє глибше інтерпретувати художньо-естетичну концепцію українських митців. Так Н.Венгринович прагнула розкрити культурно-естетичні, етноетичні, світоглядно-філософські, індивідуально-психологічні детермінанти натуралістичного

дискурсу в прозових творах Івана Франка та Ф. Норріса, Стивена Крейна, Теодора Драйвера[2].

Вперше в українській науці про літературу здійснюється компаративний аналіз прозових творів Івана Франка та американських письменників кінця ХІХ – початку ХХ століття – Ф.Норріса, Стивена Крейна, Теодора Драйзера, з'ясовано типологічні збіги й відмінності натуралістичного дискурсу в українській та американській літературах, окреслено самотність натуралістичної доктрини в обох літературах та їхній внесок у культуру народів світу. Звертаємо увагу на концепцію Г.Гріна, що засвідчує сучасне модерне мислення персонажів. Романіст вважав, що завдання письменника – виразити співчуття в собі. Звідси жорстокість деяких його персонажів, що вони стримували у собі найменші вияви жалю і співчуття, свідомо роблячи себе знаряддям зла.

У дослідженнях, безпосередньо пов'язаних із творчістю Івана Франка, натуралізм переважно висвітлювався в контексті літератур Франції, Німеччини. Тому студії з типології натуралістичного дискурсу українського та американського письменства, а також залученням до аналізу літератури народів Європи, кожна з яких мала свою неповторну парадигму, ширше окреслює своєрідність української естетики натуралізму, його оригінальність.

Праця Н.Венгринович «Феномен натуралізму Івана Франка й американська проза кінця ХІХ - початку ХХ століття» демонструє системні узагальнення, тобто системно висвітлює натуралістичну практику американських та українських письменників у річищі натуралістичного дискурсу. У дослідженні критичний дискурс відзначається органічним поєднанням конкретно-історичного й теоретико-літературознавчого підходів до предмету дослідження. Вдало і логічно вибудована структура роботи з детальною рубрикацією, що допомагає простежити магістральний напрям наукових пошуків науковця. Науковець висвітлив генетико-типологічну сутність натуралізму в його національному вимірі та міжнаціональному інваріанті. Він

полемізує з літературознавцями, які необ'єктивно розглядали проблеми натуралізму, зокрема розмежування художніх систем натуралізму; деякі вдавалися до ідеологічних, а не естетичних засад розгортання натуралістичного дискурсу митців слова. Венгринович слушно вибудовує свій категоріально понятійний інструментарій, оперує термінами «тип творчості», «літературний напрям», «літературна течія», «літературна школа», «авторський стиль», що дає можливість дослідниці по-новому розглядати дискурсивну практику митців-натуралістів.

Дослідниця відзначає, що об'єктом дослідження є художній доробок творів Івана Франка з яскраво вираженою натуралістичною складовою, як-от повість «Boa constrictor», оповідання «Між добрими людьми», «Навернений грішник», «Ріпник», «На дні» та інші.

Американське письменство представляють прозові твори – («Спрут», «МакТіг», «Мужня жінка») Ф.Норріса; оповідання «Його рукавички», «Мати Джорджа», та Т. Драйзера (романи «Сестра Кері», «Американська трагедія»). Було б добре, якби Наталя Романівна включила до аналізу тексти Стівена Крейна, зокрема «Меггі, вулична дівчина» (1893), «Пурпуровий знак геройства» (1895), «Човен» (1898), («Чорні вершники» (1885), «Чудовище» (1899). Це б розширило уявлення про горизонти натуралістичної концепції Стівена Крейна та американського письменства. Так само відтінили б еволюцію натуралістичного дискурсу такі твори Теодора Драйзера, як «Джені Герхардт», «Сорокалітній мандрівник», «Стоїк» та інші тексти, в яких відводиться важлива роль таким маркерам, як об'єктивізм, залежність людини від середовища, спадкових факторів.

Досліджуючи український та американський натуралізм, Наталя Венгринович узагальнює свої спостереження щодо розвитку натуралізму в обох літературах України та Америки. Вона вважає, що український натуралізм становить собою самодостатнє явище національного літературного процесу, в якому

важливу роль відводить Іванові Франку, натуралізм якого утверджувався не за класичною схемою, а прийшов на заміну реалізму, розвиваючи деякі його положення, що мали місце в Німеччині, Польщі та Америці. Окрім того, стверджується про окреслення його світового інваріанту, що є справедливо. Проте, на наш погляд, український натуралізм базувався на засадах українського та французького натуралізму, зокрема Еміля Золя, нарративний дискурс якого імпував Іванові Франку, про що він заявляв у своїх працях. Відомо, що деякі російські й українські дослідники розглядали натуралізм в негативному плані.

Цікаво, що в американському літературознавстві обговорювалися питання про те, що натуралізм не має онтологічного застереження у будь-якій системі категорій реальності, тому життя потрібно змальовувати з безсторонністю фотооб'єктива, відтак око натураліста не розв'язує завдання мистецтва як «вироку життя».

Справедливо Венгринович окреслює низку спільних рис українського та англійського натуралістичного дискурсу: йдеться про схожу тематику творів, змалювання нижчих верств суспільства, скасовано табу із заборонених тем, що сприяло демократизації літератури та розширення її тематики; переважне зображення простої (буденної) людини з її слабостями, тобто відтворювався образ «людини маси»; фаталізм, зумовлений впливом власних інстинктів особи, спадковістю та середовищем[3, с.47].

Особливе зацікавлення викликає компаративний аналіз текстів митців слова, в якому йдеться про типологію натуралізму у творчості Франка й американських письменників. Тут окреслено широке суспільне, культурно-мистецьке тло експлікації натуралістичного дискурсу в літературах обох народів. На думку Наталі Венгринович, в таких культурно-історичних обставинах «саме натуралізм у США виявив спроможність поєднати на рівні мистецтва позитивний досвід наукового знання і адекватно, правдиво, натурально відобразити суперечності тогочасного капіталістичного суспільства». Дослідниця окреслює

документальність і фактографізм як основу художньої творчості таких письменників, як Ф.Норріса, Т.Драйзера та І.Франка, акцентуючи на ґрунті їхнього сприйняття і засвоєння положень натуралістичної доктрини, адже у творах письменників наявні драстичні епізоди, як-от агонії персонажів творів Ф. Норріса. Словом, письменники вдавалися до поетики потворного, тріумфу грубої сили. Особливо це виразно відбито у романі «Мужня жінка» Ф.Норріса. Подібні екстремально-натуралістичні картини наявні і в творчості Івана Франка, зокрема у новелі «Цигани» наратор епатував реципієнтів страшними деталями загибелі циганської сім'ї.

Венгринович об'єктивно аналізує типологічну схожість манер письма І.Франка та Ф.Норріса, яка зумовлена, на її думку, ідейно-тематичною та художньою спорідненістю творів, в яких змальовано владу грошей і монополій. В українського та американського письменника відтворено добування нафти, так само таку функцію у Норріса відіграє образ Південно-Західної залізниці, а в повісті «Воа constrictor» Івана Франка образ штольні, до якої у підземелля заходить Герман Гольдкремер, що стала для нього могилою.

Доречно дослідниця висвітлює типологічні збіги між Франком і Стівеном Крейном. Сутність типологічних збігів у творчості С. Крейна в натуралістичному дискурсі з Іваном Франком полягають у тому, що їх об'єднує натуралістична, реалістична та імпресіоністична поетика. З цього огляду літературознавці відзначали у творчості Крейна «реалізм натуралістичного ґатунку» (А.Анікст), Сергій Пригодій помітив у творчості Крейна, окрім натуралізму, імпресіоністичні, символістські елементи. Є у І.Франка та С.Крейна низка текстів, в яких яскраво проступає натуралістична поетика так званої «техніки суб'єктивних вражень від дійсності». Співзвучними ідеями з І.Я.Франком перегукуються твори американської письменниці Данієли Стіл, зокрема такі героїні, як Апекс Гейл у романі Приємна незнайомка (1981)

Доречним є спостереження науковця щодо натуралістичного сцієнтизму С. Крейна, який, як і Франко, із науковою достовірністю описував зміну настроїв героїв після вживання алкоголю. Виразно це змодельовано в новелі «Мати Джорджа», в якій відтворено процес деградації молодого чоловіка. Аналогічні епізоди наявні і в художньому світі творів Івана Яковича Франка («Навернений грішник»). Дослідниця вважає, що названі митці слова, «перебуваючи під впливом класиків світового натуралізму (насамперед Е. Золя)», а також провідних ідей філософії позитивізму (зокрема тези про зумовленість людської поведінки детермінантами «раси» та «середовища»), обидва автори незалежно один від одного виробили типологічно схожу на поетикальному рівні манеру письма, водночас зберігаючи оригінальність і неповторність на рівні світоглядно-філософських і стилістичних особливостей і нюансів.

Значну увагу приділила у сучасних працях приділено питанню аналогії та відмінностей в еволюції естетичних поглядів Івана Франка та Теодора Драйзера. Зокрема у статті «Поетика натуралізму у творчості І. Франка та Т. Драйзера» Венгринович дослідила генетичний код міжнаціонального інваріанта художньої системи натуралізму, щоб у такий спосіб здійснити порівняльний аналіз генетико-типологічних особливостей у «різних національних та індивідуальних варіантів натуралізму». У цьому світлі вона розширює горизонти натуралістичної концепції, долучає до аналізу доробок Еміля Золя, розглядає ідейно-естетичні засади його натуралістичної доктрини. У цьому плані доречними є оцінки німецького натуралізму, з його течіями й відгалуженнями, зокрема фізіологічної, соціально-критичної та символіко-містичної; йдеться про творчість таких знакових письменників, як Макс Крейцер, брати Юліус і Генріх Гарти, Арно Гольц, Гергарт Гауптман, що, безперечно, розширювали семантичне поле студій дисертантки.

Позитивно, що авторка роботи ґрунтовно висвітлює ідейно-естетичну специфіку американського варіанту натуралізму і його дотичність до неоромантизму, символізму

та інших течій, виводячи з міметичної природи двох напрямів – реалізм / натуралізм. Обговорюючи питання спорідненості між реалізмом і натуралізмом в американському дискурсі натуралізму критик приходять до думки про синтезування, що дозволяє глибше збагнути натуралістичний дискурс митців кінця – XIX – початку XX ст. Отож зіставний аналіз творів І.Франка та американських письменників-натуралістів уможливив збагнути закономірні процеси розвитку національних літератур у контексті світового культурного процесу. Звичайно, безпосередніх генетико-контактних зв'язків між натуралістичними дискурсами в українській та американській літературах не було. Проте існував опосередкований зв'язок через рецепцію натуралістичного дискурсу Еміля Золя, впливу якого зазнали українські та американські письменники-натуралісти. Варто було б звернути увагу на життя долі в Далласі героїні, що нагадує героїнь Івана Франка.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Українські літературно-критичні праці, присвячені українсько-американським літературним зв'язкам кінця XIX – поч. XX ст. в контексті натуралістичного дискурсу представлені дослідженнями Н.Венгринович. У них висвітлюється типологічні збіги у творах Івана Франка та американських митців С. Крейна, Т.Драйзера. Дослідниця акцентує закономірні процеси розвитку натуралізму в літературах Європи, Америки та українській літературі.

Література

1. Vengrynovych N. Phenomenon of American Naturalism in the Discourse of the World Literary Process in the Late Nineteenth – Early Twentieth Centuries // 4th International Conference on the political, technological, economic and social processes (27–28 July 2014). – London : Scieuro, 2014. – P. 125–134.
2. Венгринович Н. Міжнаціональний інваріант художньої системи натуралізму в генетико-типологічних вимірах / Наталія Венгринович // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2012. – Вип. 27. – С. 129–132.

3. Венгринович Н. Національні особливості американської моделі літературного натуралізму // Вісник Прикарпатського ун-ту. Філологія : зб. наук. пр. – Івано-Франківськ, 2013–2014. – Вип. 40–41. – С. 45–51.
4. Венгринович Н. Поетика натуралізму у творчості І. Франка та Т. Драйзера // Nauka dzi: teoria, metodologia, praktyka, problematyka : zbir raportow naukowych. – Warszawa : Wydawca: Sp. z o.o. «Diamondtrading tour», 2014. – Cz. 5. – С. 25–35.
5. Венгринович Н. Стан компаративного вивчення проблеми натуралізму в українському та зарубіжному літературознавстві // Вісник Прикарпатського ун-ту. Філологія : зб. наук. пр. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 27–28. – С. 302–307.
6. Голод Р. Натуралізм // Дивослово. – 2012. – №4. – С.50–56.
7. Голод Р. Синтез імпресіонізму та натуралізму як стильова домінанта Франкового оповідання «У столярні» // Укр. літературознавство. Вип.72. – 2010. – С.21–32.
8. Гундорова Т. Франко – не Каменяр. – К.: Критика, 2006. – 352 с.
9. Денисова Т. Іван Франко і натуралізм // Іван Франко і світова культура. – К., 1990. – Кн. I. – С. 212–220
10. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX - початку XX століття. – К.,–1981.
11. Косило Н. Поетика натуралізму в дискурсі світового та національних літературних процесів / Наталія Косило, Наталія Венгринович // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. пр. – Ужгород : Говерла, 2011. – Вип. 16. – С. 166–170.
12. Косило Н.В. Типологічні особливості українського та англійського натуралізму в порівняльному аспекті // Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. - 2004. - Вип. 15. - С. 135–138.
13. Косило Н.В. Феномен натуралізму в дискурсі реалістичного типу творчості // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер. : Філологічна. - 2013. - Вип. 36. - С. 172–174.

14. Кучірка Н. «Alles knstlerische ist Symbol»: спроба порівняльного аналізу натуралістичної символіки у творах Френка Норріса «Спрут» і Івана Франка «Воа Constrictor» // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. пр. – К. : Акцент, 2007. – Вип. 26. – С. 621–630.
15. Кучірка Н. Тематика суспільного «дна» у творчості Івана Франка та Стівена Крейна / Наталія Кучірка // Іван Франко: дух, наука, думка, воля : матеріали Міжнар. наук. конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів : Вид. центр Львівського нац. ун-ту імені Івана Франка, 2010. – Т. 2. – С. 527–538.
16. Кучірка Н. Типологічні особливості українського та американського натуралізму / Наталія Кучірка // Наукові записки. Серія : Літературознавство. – Тернопіль : ТНПУ, 2005. – Вип. XVIII. – С. 289–299.
17. Матвішин В. Поетика французького натуралізму в літературно-критичній рецепції І. Франка // Іван Франко – письменник , мислитель, громадянин: Матеріали Міжнар. конференції (Львів, 25-27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998. – С. 334-340.
18. Наливайко Д. Проблема натуралізму в українській літературі // Літературознавство: Матеріали III конгресу Міжнародної асоціації україністів. – К., 1996. – С. 118-130.
19. Ткачук М. Концепт натуралізму і художні шукання в «Бориславських оповіданнях» Івана Франка: Навчальний посібник. - Тернопіль, 1997.